

Ο ορίζοντας της γραφής του Μισέλ Φάις

Η ανέκδοτη ακαδημαϊκή κριτικογραφία (1996-2019) στο έργο του

Από τη ΣΤΑΥΡΙΝΗ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Φέτος συμπληρώνονται είκοσι επτά χρόνια από την πρώτη εμφάνιση του Μισέλ Φάις στον χώρο της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πολυσχιδής και πολυπράγμων, ο Φάις έχει να επιδείξει πλούσιο πεζογραφικό έργο (επτά μυθιστορήματα, δύο νουβέλες, μία συλλογή διηγημάτων),¹ σημαντικό μέρος του οποίου έχει μεταφραστεί σε άλλες γλώσσες.² Η δραματολογία,³ η φωτογραφία⁴ και η σεναριογραφία⁵, επίσης, συνδιαμορφώνουν δυναμικά τον ορίζοντα της γραφής του.

Η κριτικογραφία για το σώμα κειμένων του Φάις εμπλουτίζεται διαρκώς με άρθρα, αφιερώματα και μελέτες, δημοσιευμένα σε εφημερίδες, περιοδικά ή βιβλία. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί μια συνοπτική παρουσίαση της ανέκδοτης κριτικογραφίας για το έργο του, συγκεκριμένα, καταγράφει τις ακαδημαϊκές εργασίες που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο μεταπτυχιακών και διδακτορικών προγραμμάτων κατά την περίοδο 1996-2019. Η ομαδοποίηση των εργασιών γίνεται στη βάση του κατά πόσον εστιάζουν αποκλειστικά και μόνο με το έργο του Φάις ή αφορούν το κάδρο, υιοθετώντας μια συγκριτική προσέγγιση.

I. ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΕΣΤΙΑΣΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΑΪΣ

Δύο μόλις χρόνια μετά την έκδοση της *Αυτοβιογραφίας ενός βιβλίου*, η Sandra Ecobescu εκπόνησε την πρώτη ακαδημαϊκή μελέτη που ασχολείται κατ' αποκλειστικότητα με το πρώτο μυθιστόρημα του Φάις.⁶ Εντάσσοντάς το στη μακρά παράδοση της αυτοβιογραφικής γραφής, η Ecobescu επικεντρώνεται στην κατασκευή του ενδο-αφηγηματικού αρχείου της μυθιστορηματικής Κομοτηνής, στο ρόλο της μνήμης στην αναπαράσταση του παρελθόντος και στη χρήση μεταμοντέρνων «τεχνασμάτων». Η συγγραφέας προετοίμασε το έδαφος για την ένταξη του κειμένου στη σφαίρα της μεταμοντέρνας αυτοβιογραφικής μυθολογίας, ενώ παράλληλα επισήμανε την αποσπασματικότητα και την πολυφω-

νικότητα ως κύρια χαρακτηριστικά της γραφής του Φάις.

Η διπλωματική του Bart Soethaert, αφοσιωμένου αναγνώστη του έργου του Φάις, αποτελεί ορόσημο για την ακαδημαϊκή κριτικογραφία.⁷ Ο Soethaert εστιάζει στο διαμορφούμενο «γράφον υποκείμενο», το οποίο παρουσιάζει ως τον αφηγηματικό χώρο εντός του οποίου συνπάρχουν, άλλοτε συμβιωτικά κι άλλοτε ανταγωνιστικά, τα διαφορετικά «discours» της γραφής του Φάις. Η προσέγγιση του Soethaert είναι διακειμενική: κάθε άξονας της μελέτης του (ανάλυση μεταφορών, μοτίβων, αφηγηματικών τεχνικών) θεμελιώνεται στη βάση μιας συγκριτικής ανάγνωσης των κειμένων της δεκαετίας 1994-2004. Καίριας σημασίας είναι ο διαχωρισμός των έργων της πρώτης δεκαετίας σε δύο κατηγορίες: αφενός αυτήν της αυτοβιογραφίας, αφετέρου εκείνη της ετερογραφίας, με κείμενα στα οποία επιχειρείται η όμοψη του αυτοβιογραφικού λόγου με το φίλτρο της μυθιστορηματικής βιογραφίας.⁸

Η Μαριάννα Μιχαήλ ασχολείται στο δεύτερο μέρος της διπλωματικής της εργασίας της με τον κειμενικό ναρκισσομό στην *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου*.⁹ Η συγγραφέας εντοπίζει στοιχεία αυτοσυνειδησίας, αυτοαναφορικότητας και αυτοκριτικής στο κείμενο, το οποίο διαβάζει ως μεταμυθολογία. Η συγγραφέας επικεντρώνεται τόσο στον διηγητικό ναρκισσομό που επιτυγχάνεται μέσω της πολυεπίπεδης αυτοαναφορικότητας όσο και στον γλωσσικό ναρκισσομό που επιτυγχάνεται μέσω της πολυφωνικότητας και της αποδιοργάνωσης του λόγου.

Η γράφουσα το παρόν αφιέρωσε στην *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου* ένα κεφάλαιο της διατριβής της με θέμα την ανάδυση και εξέλιξη της ελληνικής εκδοχής του «autofiction» κατά την περίοδο 1971-1995.¹⁰ Το γαλοκεντρικό σχήμα του autofiction επιλέχθηκε ως θεωρητικό πλαίσιο προκειμένου να προσδιοριστεί ένα συγκεκριμένο είδος αυτοβιογραφικής μυθολογίας όπου ο αφηγητής/πρωταγωνιστής παρουσιάζεται κατά κανόνα ως συγγραφέας που εξερευνά ταυτόχρονα τη διαδικασία της συγγραφής του έργου και της αφη-

γηματοποίησης του πολυπρόσωπου συγγραφικού υποκειμένου.¹¹ Η αναγνωστική μου πρόταση στηρίχθηκε στην ιδέα της πόλης ως μεταφορά για το ίδιο το συγγραφικό υποκείμενο και τις πολλαπλές ανακαλύψεις του, προσέγγιση που μου επέτρεψε εν τέλει να διατυπώσω τη θέση ότι ο Φάις επέκτεινε δραστικά τα όρια του autofiction στα ελληνικά.

Η Ζωή Κλεισιώτου αξιοποιεί με τη σειρά της το θεωρητικό πλαίσιο του autofiction στη διπλωματική της εργασία αναλύοντας τις διαφορές του με την παραδοσιακή αυτοβιογραφική γραφή.¹² Καλύπτοντας το σύνολο του δημοσιευμένου μέχρι το 2017 έργου του Φάις, συμπεριλαμβάνοντας και των φωτογραφικών του λευκωμάτων, η εργασία της Κλεισιώτου εμπλουτίζει την ευρύτερη συζήτηση περί ταυτοτήτων στα κείμενα του συγγραφέα με μια λεπτομερή αποδελτίωση των έμφυλων και κοινωνικών ταυτοτήτων στη βάση του διπλού «ταυτότητας» και «ετερότητας».

II. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Στη διπλωματική της εργασία με θέμα τη λογοτεχνία των τεκμηρίων, η Καλλιόπη Ξηρουχάκη εξερευνά την ενσωμάτωση εξωλογοτεχνικών κειμένων όπως ντοκουμέντα αλλά και δημόσιο και ιδιωτικό αρχαιολογικό υλικό στη μυθολογία των Βαλτινού, Φάις και Σκάσση.¹³ Η ερευνήτρια διαβάζει την *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου* ως ένα τεκμηριωτικό μυθιστόρημα, όπου ο αφηγητής, που είναι ταυτόχρονα ο πρωταγωνιστής και ο συγγραφέας του κειμένου, αποθησαυρίζει και ανασκευάζει ετερόκλητα ντοκουμέντα για την παλαιότερη και σύγχρονη ιστορία και κοινωνία της Κομοτηνής. Η εργασία ολοκληρώνεται με μια ευσύννοπη σύγκριση της τεκμηριωτικής μυθολογίας των προαναφερθέντων συγγραφέων με όρους ενός αναγνωστικού παιχνιδιού ανάμεσα στον συγγραφέα-ρεπόρτερ και στον αναγνώστη που μετεωρίζεται ανάμεσα στην αλήθεια και την αληθοφάνεια.

Τα μυθιστορηματικά πορτρέτα του Βιζυηνού αποτελούν το αντικείμενο της μελέτης της Εύας Γαλίδου.¹⁴ Η συγγραφέας προσεγγί-

ζει χρονολογικά οκτώ επιλεγμένα κείμενα που καλύπτουν το χρονικό φάσμα ενός ολόκληρου αιώνα και καταγράφει την πορεία από τις καθαυτών μυθιστορηματικές βιογραφίες των Δημήτρη Καλογερόπουλου, Σπύρου Ακροπολίτη, Στέφανου Δανδῆ, Γω.Δ. Κανδύλη προς τις μεταπλασμένες βιογραφικές μυθολογίες των Μάρως Δούκα, Μισέλ Φάις και Δημήτρη Παπαχρήστου. Η συγγραφέας ξεχωρίζει την περίπτωση της *Ελληνικής αϊπνίας* λόγω του ριζικού μετασηματισμού του βιογραφικού υλικού για τον Βιζυηνό που επιτυγχάνει ο Φάις επιστρατεύοντας τον μηχανισμό της επιστολογραφίας και στήνοντας παράλληλα μια γέφυρα που συνδέει τον Βιζυηνό με τον Κάφκα.

Η Δήμητρα Κιτσίνου εξετάζει στη μεταπτυχιακή της εργασία μυθιστορήματα της περιόδου 1983-2004 με ήρωες καλλιτέχνες, συμπεριλαμβάνοντας στη λίστα των επιλεγμένων έργων τις δύο βιογραφικές μυθολογίες του Φάις: *Το μέλι και η στάχτη του Θεού* και *Ελληνική Αϊπνία*.¹⁵ Η συγγραφέας αναλύει τον τρόπο σύνθεσης των πορτρέτων των καλλιτεχνών-πρωταγωνιστών και τον τρόπο διαχείρισης του βιογραφικού υλικού στις περιπτώσεις ιστορικών προσώπων. Ιδιαίτερα για τα κείμενα του Φάις γίνεται λόγος για τη λειτουργία της μνήμης καθώς και για την χρήση της αλληλογραφίας και των τεκμηρίων (μαρτυριών και αποσπασμάτων από τα γραπτά του πρωταγωνιστή) ως εργαλεία αναπαράστασης του καλλιτεχνικού βίου.

Το φωτογραφικό λεύκωμα του Φάις *Η πόλη στα γόνυα* επιλέγει ως ενδεικτικό κείμενο για τη συγκριτική της εργασία η Πηνελόπη Συμεωνίδου.¹⁶ Η Συμεωνίδου στηρίζει την ανάγνωση της στο μοτίβο του flâneur, όπου flâneur γίνεται ο συγγραφέας-φωτογράφος που αφουγκραζόμενος τον αποσπασματικό, σχεδόν παραληρηματικό λόγο των παριών της πόλης (μεταναστών, ναρκομανών, ρακοσυλλεκτών κ.ά.) συνθέτει το πορτρέτο της Αθήνας. Κατόπιν μιας σύνοψης των επιμέρους αφηγηματικών υπο-ενοτήτων σε συνδυασμό με το

φωτογραφικό υλικό, η Συμεωνίδου ολοκληρώνει την εργασία της με μια συγκριτική ανάγνωση του λευκόματος του Φάις με το λευκόμα *Ομόνοια 1980* του Γιώργου Ιωάννου (1980) και το μυθιστόρημα *Η Βικτώρια (Δεν) Υπάσκει* του Γιάννη Τσίρμπα (2013).

Στην πιο πρόσφατη διπλωματική μελέτη που εκπονήθηκε για το έργο του Φάις, η Κωνσταντίνα Μαλιάτσου προσφέρει μια εμπειριστατωμένη σύγκριση των κειμένων των Φάις και Sebald.¹⁷ Η συγγραφέας χρησιμοποιεί τη λογοτεχνία του κολάζ ως όχημα για να ερευνησει τη σχέση ιστορίας και μνήμης και τη διαμεσολάβηση της τελευταίας στη μυθιστορηματική αναπαράσταση του παρελθόντος. Με δεδομένη την αποσπασματικότητα και τη ρευστότητα του νοήματος στα κείμενα κολάζ, η συγγραφέας αντιμετωπίζει τις αφηγηματικές ταυτότητες ως μεταβαλλόμενες και διασπασμένες κατασκευές που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας και εγγράφονται στο γενικότερο εγχείρημα της κατασκευής του παρελθόντος στα πλαίσια της συγγραφικής διαδικασίας.

***

Ολοκληρώνοντας την εποπτική παρουσίαση της ακαδημαϊκής κριτικογραφίας για το έργο του Φάις, παρατηρούμε ότι ως κείμενο ορόσημο, η *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου* συγκεντρώνει την μερίδα του λέοντος του ερευνητικού ενδιαφέροντος μέχρι και τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας. Την τελευταία πενταετία, ωστόσο, διαμορφώνεται μια σαφής τάση προς τις συγκριτικές αναγνώσεις και την εξέταση και μεταγενέστερων έργων του συγγραφέα. Εξ αφορμής της συμπεριληφθείς του θεατρικού μονολόγου *Το κίτρινο σκυλί* στην πρόσφατη μελέτη της Λίνας Ρόζη για τους θεατρικούς μονολόγους,¹⁸ έχω την αίσθηση ότι η εκπόνηση πανεπιστημιακών εργασιών στο έργο του Φάις είναι ένα πεδίο ανοιχτό και ανατροφοδοτούμενο για περαιτέρω προσεγγίσεις αλλά και ανάδειξη περισσότερων πτυχών της γραφής του. ■

1. *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου*, μυθιστόρημα (Καστανιώτη 1994· αναθεωρημένη επανέκδοση Πατάκη, 2005), *Απ' το ίδιο ποτήρι*, συλλογή διηγημάτων (Καστανιώτη 1999· αναθεωρημένη επανέκδοση Πατάκη, 2011), *Aegyrius monachus*, νουβέλα (Καστανιώτη 2001· αναθεωρημένη επανέκδοση Πατάκη,

Φωτογραφία του Μισέλ Φάις, από την έκθεση «Η πόλη στα γόνατα» (2002, Χώρος Τέχνης 24).

2013), *Το μέλι και η στάκτη του Θεοί*, μυθιστόρημα (Πατάκη, 2002), *Ελληνική αϊνία*, μυθιστόρημα (Πατάκη, 2004), *Πορφυρά γέλια*, μυθιστόρημα (Πατάκη, 2010), *Κτερίσματα*, μυθιστόρημα (Πατάκη, 2012), *Από το πούθενά*, μυθιστόρημα (Πατάκη, 2015), *Lady Cortisol*, νουβέλα (Πατάκη, 2016), *Η Ερευνήτρια*, μυθιστόρημα (Πατάκη, 2020).

2. Η *Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου* μεταφράστηκε στα γαλλικά και στα ρουμάνικα· η συλλογή διηγημάτων *Απ' το ίδιο ποτήρι και άλλες ιστορίες*, στα γαλλικά, ισπανικά και αγγλικά. Οι νουβέλες *Aegyrius monachus* και *Lady Cortisol* κυκλοφόρησαν μεταφρασμένες στον ενιαίο τόμο *Mechanisms of Loss* (Yale University Press, 2021).

3. Μέχρι στιγμής έχουν εκδοθεί τα δύο πρωτότυπα έργα του: *Το Κίτρινο Σκυλί* (Πατάκη, 2009) και *Το Παγκάκι του Κανένα* (Πατάκη, 2014).

4. Τα φωτογραφικά λευκόματα *Ύστερο βλέμμα* (Πατάκη, 1996) και *Η πόλη στα γόνατα* (Πατάκη, 2002) προέκυψαν από τις δύο ομότιτλες ατομικές εκθέσεις του Φάις, ο οποίος έχει συμμετάσχει και σε πλήθος ομαδικών εκθέσεων.

5. Ενδεικτικά αναφέρω τη συνεργασία του Φάις με τον Νίκο Παναγιωτόπουλο στο σενάριο των ταινιών *Delivery* (2004), *Αθήνα-Κωνσταντινούπολη* (2008) και *Η κόρη του Ρέμπραντ* (2015).

6. S. Ecobescu (1996), *Αναζητώντας τον χαμένο αφηγητή. Μελέτη για το μυθιστόρημα του Μισέλ Φάις: «Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου»*, Αθήνα: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο].

7. B. Soethaert (2008), *Πέρα από τον Καθρέφτη. Η διαμόρφωση του υποκειμένου στην πεζογραφία (1994-2004) του Μισέλ Φάις*, Θεσσαλονίκη [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης]. Αξίζει

να τονίσω ότι άρθρα και βιβλιοκρισίες του Soethaert για επιμέρους κείμενα του Φάις έχουν δημοσιευτεί στον ελληνικό Τύπο, σε λογοτεχνικές επιθεωρήσεις και σύμμεικτους τόμους.

8. Ο Soethaert ακολουθεί την κατηγοριοποίηση που προτείνει σε δύο άρθρα του ο Ηλίας Γιούρης. Παρότι τα άρθρα αυτά τίθενται εκτός της παρούσας συζήτησης, παραθέτω τις σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές: Η. Γιούρης (2007), «Μυθοπλασίες της ταυτότητας: οι αυτοβιογραφίες του Μισέλ Φάις (α')», *Νέα Εστία* 81.161: 674-710 και Η. Γιούρης (2008), «Μυθοπλασίες της ταυτότητας: οι αυτοβιογραφίες του Μισέλ Φάις (β')», *Νέα Εστία* 81.163: 101-141.

9. Μ. Μιχαήλ (2009), *Ναρκισσιστικές γραφές της σύγχρονης μεταμυθοπλασίας: Γιάννης Πάνου... από το στόμα της παλιάς Remington.../Μισέλ Φάις Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου*, Ρέθυμνο: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης], διαθέσιμο στο: https://elocus.lib.uoc.gr/dlib/6/7/9/metadata-dlib-c26fe2bc81db3f69e0e1e93ab54bd579_1248774001.tkl. Σημείωση: Η εργασία της Μιχαήλ συμπεριλαμβάνεται σε αυτή την κατηγορία μια και τα μυθιστορήματα των Πάνου και Φάις παρουσιάζονται ξεχωριστά.

10. S. Ioannidou (2013), *Autofiction à la grecque: Greek autobiographical fiction (1971-1995)*, Λονδίνο: [αδημοσίευτη διατριβή, King's College London], διαθέσιμο στο: [https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/theses/autofiction-a-la-grecque\(e49e9d11-4a6d-481e-bc1d-0e76615e8743\).html](https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/theses/autofiction-a-la-grecque(e49e9d11-4a6d-481e-bc1d-0e76615e8743).html). Βλ. Κεφάλαιο 7, «Pushing autofiction to its limits: The autofiction of a town in Michel Fais' Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου» (σσ. 207-249). Σημείωση: Το κεφάλαιο αυτό συμπεριλαμβάνεται στην πρώτη κατηγορία μελετών καθώς μπορεί να διαβαστεί και αυτόνομα.

11. Ο όρος αποδίδεται στα ελληνικά ως αυτομυθοπλασία.

12. Ζ. Κλεισιώτου (2017), *Ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας στον αυτοβιογραφικό λόγο του Μισέλ Φάις*, Ρόδος: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου], διαθέσιμο στο: <https://hellenicus.lib.aegean.gr/handle/11610/18212>.

13. Κ. Ξηρουχάκη (2014), *Τα τεκμήρια στη λογοτεχνία του Θανάση Βαλτινού, του Μισέλ Φάις και του Θωμά Σκάσση*, Ρέθυμνο: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης], διαθέσιμο στο: <https://elocus.lib.uoc.gr/dlib/1/3/a/metadata-dlib-1457525697-259751-2127.tkl>.

14. Ε. Γανίδου (2015), *Μυθοπλαστικές βιογραφίες του Γ. Μ. Βιζυρνιώ*, Θεσσαλονίκη: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης], διαθέσιμο στο: <https://ikee.lib.auth.gr/record/270072>.

15. Δ. Κιτοίνου (2016), *Τρόποι αναπαράστασης του καλλιτεχνικού πορτρέτου σε πεζογραφικά έργα της περιόδου 1983-2004*, Θεσσαλονίκη: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης], διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/289211?ln=en>.

16. Π. Συμεωνίδου (2016), *Η παρουσία του παριάνου περιθωρίου στο αθηναϊκό άστυ. Μια γενεαλογία των μορφών και του χώρου*, Θεσσαλονίκη: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης], διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/290000?ln=en>.

17. Κ. Μαλιάτσου (2019), *Παρελθόν, ιστορία, μνήμη: Αναπαραστάσεις και κατασκευές της πραγματικότητας στη λογοτεχνία κολάζ των Μ. Φάις και W. G. Sebald*, Θεσσαλονίκη: [αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης], διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/319311?ln=en>.

18. Λ. Ρόζη, *Τοπία μονολόγου στο σύγχρονο ελληνικό θέατρο*, Αθήνα: Εκδόσεις Σοκόλη, 2021, σσ.276-277. Βλ. Την αναφορά στο *Κίτρινο Σκυλί* ως δραματική ανάπλαση της επικαιρότητας από την Ζωή Βερβεροπούλου (σ.426). Ζ. Βερβεροπούλου, «Θέατρο, πραγματικότητα και επικαιρότητα: η σύγχρονη σκηνή ως ΜΜΕ», στο Α. Δημητριάδης κ. ά. (επιμ.), *Σκηνηκίνηση στο μεταπολεμικό θέατρο: συνέχειες και ρήξεις* (τόμος αφιερωμένος στον Νικηφόρο Παπανδρέου). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΑΠΘ, 2014, σσ. 423-434, διαθέσιμο στο: <https://www.academia.edu/11492554>.